

ПЛОВДИВСКИ УНИВЕРСИТЕТ
„ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ“

ФИЛОСОФСКО - ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА „ТЕОЛОГИЯ“

АВТОРЕФЕРАТ
на дисертационен труд

за присъждане на образователна и научна степен „Доктор“

Област на висше образование: *2. Хуманитарни науки*
Професионално направление: *2.4. Религия и Теология*
Докторска програма: *Медицина, психология и вяра*

ЛИТУРГИЧНИ И МУЗИКОЛОГИЧНИ АСПЕКТИ НА
ВЕЛИКОТО СЛАВОСЛОВИЕ В СЛАВЯНСКИТЕ
РЪКОПИСИ НА РИЛСКАТА ПЕВЧЕСКА ШКОЛА

Юлиян Агоп Одажиян

Научен ръководител: 1. проф. д. т. н. Апостол Делипапазов (архим.
Авксентий)
2. доц. д-р Елена Арнаудова

ПЛОВДИВ, 2024

СЪДЪРЖАНИЕ

I. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД	
1. Мотивация за избор на темата.....	4
2. Актуалност.....	4
3. Източници и историография по темата.....	6
4. Обект и предмет на изследването.....	8
5. Цели, задачи и методи на изследването.....	9
6. Структура и особености на терминологията на дисертационното изследване.....	10
II. КРАТКО ПРЕДСТАВЯНЕ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО	
1. Глава първа.....	11
2. Глава втора.....	14
3. Глава трета.....	18
III. ЗАКЛЮЧЕНИЕ.....	27
IV. НАУЧНИ ПРИНОСИ.....	29
V. ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА.....	30

Дисертационният труд на тема „Литургични и музикологични аспекти на Великото славословие в славянските ръкописи на Рилската певческа школа“ се състои от 257 стандартни печатни страници и съдържа: увод, три глави, заключение, научни приноси, приложения и използвана литература (общо 154 заглавия).

В дисертационното съчинение е приложен научен апарат, състоящ се от 413 бележки под линия.¹

Защитата на дисертационния труд ще се състои на 13.03.2025 г., от 12.00 ч., в Ректората на ПУ „Паисий Хилендарски“ на открито заседание на научно жури в състав:

1. доц. д.т.н. Стоян Чиликов
2. доц. д-р Ивелина Николова
3. доц. д-р Любомир Игнатов
4. проф. д-р Магдалена Легкоступ
5. проф. д-р Весела Гелева

¹ За да бъде избегнато утежняване на текста на автореферата в неговото изложение е спестено цитирането и техните посочки. Това е направено в текста на дисертацията.

I. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Мотивация за избор на темата

До този момент в българската богословска и музикална литература са налице не много съчинения, които центрират вниманието си главно върху общи въпроси, свързани с Великото Славословие. За нас е важен фактът, че всеки опит да се изгради теоретично осмислена тема в границите на тази наука, е не само труден, но и тематично неподсигурен и изследователски несигурен. Това обаче не прави невъзможно реализирането на подобно желание; напротив, насърчава го. Поемайки това предизвикателство, напълно осъзнавам и реалните несъвършенства и пропуски в работа от този характер.

Тези и други причини мотивираха избора на настоящата тема: „Литургични и музикологични аспекти на Великото Славословие в славянските ръкописи в Рилската певческа школа“. Наред с тях, съществува и един практически мотив, който изхожда преди всичко от личната ми убеденост, че всяка практическа богословска дисциплина би трябвало да извежда своите научни основания, мотиви и цели от пряката си обвързаност с практическата действителност, в която тя се разгръща. Още повече това се отнася за темите в обсега на църковната музика.

2. Актуалност

В България Великото Славословие остава теоретически и практически далеч от полезрението на мнозина български богослови и музиковеда, а в същото време подбужда съзнанието на съвременния православен богослов, защото изпъква не само като важна и полезна, но и ценна и смислена от гледна точка на богословското си основание и практическата си приложимост. Не на последно място, мотивите на всеки български богослов, нагърбил се с подобна тежка задача, е обвързано и със съзнанието за дълг към самата богословска наука, към хората, които са положили нейните

основи, и с отговорност да се продължи тяхното добро начало, положено в далечните години.

Православната църковна музика винаги е била актуална тема за Българската православна църква, но многовековната ѝ традиция беше прекъсната по независещи от нея причини, а богатият ѝ опит – забравен и загубен.

В България през последните двадесет години за радост имаме и добри примери в тази насока, които обаче остават все още в сянка от гледна точка на вметването им в адекватна стратегия от страна на Българската православна църква. Това обстоятелство има своите обективни и субективни причини, които биха могли да бъдат обект на друг размисъл. В случая обаче актуалността на настоящата проблематика изхожда от практическата ситуация и приложението в съвременната действителност. Когато се говори за практическа дейност, не трябва да се разглежда единствено като нещо, което винаги се е практикувало, улегнало и утвърдило като традиция. Традицията на Църквата е динамична и предвид тези обстоятелства, темата за Великото славословие е не само актуална и навременна, но дори в някаква степен разгръща теоретическите си аспекти с известно закъснение.

В контекста на тези размисли би трябвало да отчетем и още един факт: актуалността на всяка богословска тема, принадлежаща към сферата на практическото богословие (в случая – църковното пеене), се определя на първо място от практическите нужди както в академичната, така и в обществената действителност, в която тя се разгръща. В академичен план актуалността на настоящата тема се очертава от гледна точка на липсата на каквито и да е съвременни съчинения в тази насока.

Ето защо настоящото изследване ще бъде полезно не само на свещеници, псалти, хористи и диригенти, но и на всички, които имат отношение към проблемите на църковната православна музика.

3. Източници и историография по темата

Великото славословие е важна част както на източната, така и на западната богослужевна традиция. Ранният му произход, съдържанието и богослужевната му употреба предопределят засиления интерес на изследователите към него. Те са сравнително общи и засягат:

- произхода, историческото развитие, различните редакции на Великото славословие, тяхното съдържание и богослужевна употреба.

Въпреки ранния си произход Великото славословие става предмет на изследване едва в края на XIX век. В началото на XX век Кл. Блуме публикува обширна статия, посветена на Великото славословие озаглавена „Der Engelhymnus Gloria in Excelsis Deo: Sein Ursprung und seine Entwicklung“ в „Stimmen der Zeit“ във Фрибург. Интересът му е насочен повече към използваната му в Западната църква редакция. На ранните редакции на Великото славословие, използвани на Запад, посвещава неголямо по обем изследване Дж. Лебретон. В него той засяга и проблема с адресата на молитвата към Първото и Второто лице на Света Троица. В средата на миналия век Б. Капелле публикува подробен анализ на използваната в Западната църква редакция на Великото славословие под името „Le texte du „Gloria in excelsis““. Близко до него е издаденото от В. Stäblein през 1956 г. „Gloria in excelsis Deo“. Ханц Шулц е автор на едно от най-значителните изследвания на Великото славословие. За разлика от други западни автори, насочили вниманието си единствено към използваната в Западната църква негова редакция, Ханц Шулц коментира преди всичко източните, тъй като е един от най-добрите познавачи на източната богослужевна традиция. Върху мястото на Великото славословие във византийската богослужевна традиция спира вниманието си М. Аранц . През 1983 г. К. Гамблер публикува общо изследване върху славословието

и между другото анализира и западната редакция на Великото славословие. Статията е озаглавена „Die Textgestalt des Gloria“ и е сравнително обширна.

В гръцкото богословско пространство изследванията, посветени на Великото славословие, са сравнително малко. П. Н. Трембели го разглежда накратко във втората част на изследването си „Μικρὸν Εὐχολόγιον“.

В руската богословска книжнина сравнително накратко произхода, историческото развитие, идейното съдържание и богослужебната употреба на Великото славословие разглежда Михаил Скабаланович в „Толковый типикон“. Н.Д.Успенский коментира Великото славословие между другото като част на всенощното бдение в шеста глава на съчинението си „Чин всенощного бдения“. Произходът и богослужебната употреба на Великото славословие сравнително подробно са разгледани в седми том на „Православная энциклопедия“.

Един от малкото изследователи, които насочват вниманието си към арменската редакция на Великото славословие, е Г. Рено . В статията си „Le Gloria in excelsis Deo de l'Église arménienne“ той разглежда произхода и особеностите ѝ.

- Музикалните аспекти на изпълнението на Великото славословие са предмет на сравнително малък брой изследвания:

Специално изследване на мястото на Великото славословие в традицията на Рилската св. обител липсва. Между другото за него накратко се споменава в някои от многобройните статии, посветени на Рилската химнографска и певческа школа. Първото научно съчинение, посветено на Рилската певческа школа, е дело на Петър Динев, който полага и основите на музикалната медиевистика в България. През 50-те години на ХХ в. той открива 21 музикални ръкописа в библиотеката на Рилския манастир, които описва и публикува в студия със заглавие *Рилската църковно-певческа школа в началото на 19 в. и нейните представители*. Подробният опис, който прави на тези ръкописи, му дава основание да говори за голяма

певческа школа, която е създадена към Рилския манастир. Също така от приписките към тези ръкописи, които П. Динев прави достойни, научаваме за редица рилски книжовници, които се занимават и с църковна музика, като специално внимание заема музикалното творчество на йеромонах Неофит Рилски. В тази студия като приложение, наред с други песнопения, публикува отделни откъси с много кратък коментар от Великите славословия на гл.1, гл.4, гл.5, гл.6. Накратко Любомир Игнатов в неговото съчинение „Псалмопеенето. Духовно-музикална съкровищница на Двата Завета“ разглежда Великото славословие като част от вплетените в него Псаломски стихове. Своя статия, посветена на Великото славословие на глас 6 от йеромонах Неофит рилски, пише и Радостина Кръстева, която прави музикален анализ на Славословието на глас 6. Основно в статията тя се позовава на Скабаланович и в анализа борави с музикално-теоретична терминология, присъща на западната нотация.

Върху проблема за Рилската певческа школа са известни някои значими разработки на Светлана Куюмджиева. Тя е тази, която установява, че невмираните ръкописи са доста по-голям брой от този, който установява П. Динев. Асен Атанасов също заслужено се счита за един от най-добрите познавачи и изследвачи на Рилската певческа школа. Той също открива и участва активно в систематизирането и описването на Славянските музикални ръкописи в Рилския манастир. По отношение на музикално-изпълнителския характер в творчеството на йеромонах Неофит Рилски Стефан Хърков публикува изключително интересна статия, в която дава изключително ценни сведения за преводаческата дейност в Рилската св. обител и споровете между йеромонах Неофит Рилски и хаджи Ангел Севлиевица.

4. Обект и предмет на изследването

Обект на изследването е църковно-певческата традиция и практиката в Рилската певческа школа през XIX век.

Предмет на настоящото изследване е Великото славословие с неговите литургични и музикологични особености в Рилската певческа школа през XIX век.

5. Цели, задачи и методи на изследването

От посочените обект и предмет произтича и основната *цел на изследването* :

Да се проучат литургичните и музикологичните аспекти на Великото славословие в ръкописите на Рилския манастир и по-специално – в славянските ръкописи от XIX век.

Въз основа на посочените обект, предмет и цел на изследването бяха конкретизирани и следните изследователски *задачи*:

1. Да се проучат теоретично и анализират литературните източници по темата;
2. Да се проучат литургичните и богослужбни особености на Великото славословие в теоретичен и аналитичен план;
3. Да се направи кратък съдържателен анализ на богослужбния текст на Великото славословие;
4. Да се проследи теоретично и анализира значението и ролята на Рилската певческа школа през XIX век;
5. Да се проучат теоретично и анализират ръкописите, касаещи Велико славословие и по-специално славянските ръкописи;
6. Да се осъществи подробен музикологичен и тропичен анализ на Великите славословия на йеромонах Неофит Рилски по ръкопис H115 на гл.4 (легетос), гл.5; гл.6; гл.7; гл.8; и да се сравнят с печатното издание, направено от Рилския манастир.

Интердисциплинарният характер на изследването предполага и употребата на различна *методология*, както и на различни подходи.

Темата на изследването изисква най-често да прибъгваме към историко-критичния метод, което ограничава субективния фактор и позволява синхронно и диахронно да бъдат проследени произходът,

историческото развитие и съвременното състояние на текста на Великото славословие, както и мястото му в богослужебната практика на източните църкви, респ. Българската, респ. Рилската певческа школа.

Свещеният текст, с който работим, определя и употребата на филологичен подход. Подходът е единство от положения, свързани с природата на употребявания език. Филологията, с фокус върху историческото развитие в т.ч. и на богослужебни текстове, определяме като диахроничен анализ.

За да разберем правилно текста на Великото славословие, неизбежно използваме екзегетическия метод. Екзегезата включва широк кръг критически дисциплини - текстологията включва изследванията на историята и произхода на текстовете. Към екзегезата се отнасят още историческата и културната среда на автора, класификацията на литературните жанрове, представени в текста, и анализът на граматичните и синтактичните особености на самия текст.

6. Структура и особености на терминологията на дисертационното изследване

Структурата на настоящото изследване е зависима от описаните цели и задачи. Състои се от Увод, три глави, заключение, научни приноси, използвана литература и приложения.

Настоящото изследване е интердисциплинарно. Това предполага употребата на термини от различни научни области - богословска, музиковедска, химнографска, историческа и др.

II. КРАТКО ПРЕДСТАВЯНЕ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

1. ГЛАВА ПЪРВА

1. Произхода на Великото славословие: Великото славословие произхожда от древни ангелски песнопения и е възприето като неразделна част от литургичната традиция на Източната църква, запазвайки се във форма, която отразява историческите влияния и догматическите принципи на православието.

2. Исторически и богословски анализ на славословието: Текстът проследява развитието на славословието като химнографски жанр, съществуващ още от раннохристиянските времена, и връзката му с ангелската традиция за славословие, която е вкоренена в небесната литургия. Обяснени са догматичните аспекти и ролята на славословието в контекста на православното богословие.

3. Развитие на Великото и Малкото Славословие: Обсъждат се различни редакции на славословието, тяхната структура и употребата им в различните литургични служби на Източната църква. Проследено е развитието на Великото славословие като основен богослужебен елемент, което свидетелства за неговото значимо място в богослужебния живот на църквата. Великото славословие е преминало през множество редакции и е прието в различни християнски общности. Историческото му развитие отразява тенденцията на православното богослужение да поддържа богословската истина чрез красноречие и естетика, като същевременно се приспособява към богословските потребности и догматични формулировки през различните епохи.

4. Догматично значение и богослужебна употреба: Обсъдено е как славословието е станало средство за борба с еретическите учения чрез интегрирането му в богослужението. Богослужебната употреба на славословието в утринната служба, неговото символично значение и връзката с апостолските и тринитарните догмати са разгледани в детайли.

Славословията са тясно свързани с учението за Света Троица. Те затвърждават разбирането за Трите Лица на Бога и отразяват стремежа за правилно изразяване на догматичната истина, особено в епохата на догматичните спорове. Това е видно от интегрирането на славословието като основен елемент в богослужението. Включването на тринитарни и христологични елементи в структурата на Великото славословие служи като средство за утвърждаване на основни догматични истини на православното учение и противодействие на еретическите течения в ранната църква.

5. Славословието като жанр: В християнската химнография Славословието е значим жанр, който носи както богословски, така и хвалебен смисъл. Съществуват различни редакции – Велико и малко славословие, които служат за различни богослужебни цели. Великото славословие, макар и повлияно от старозаветните псалми, придобива уникално съдържание и смисъл в християнската традиция.

6. Богослужебна употреба и традиции: Употребата на Славословието варира според богослужебните традиции. Великото славословие е част от утринното богослужение и има свое специфично място в празничните служби. Това показва гъвкавостта и важността на химнографията в литургията и връзката ѝ с утвърждаването на вярата и догматиката. Въвеждането на ангелското славословие в християнските литургии цели да подчертае връзката между небесната и земната литургия, където човешките и ангелските хорове се обединяват в прослава на Бога. Великото славословие не само играе роля в изразяване на благодарност и хваление, но също така служи като духовен преход към свещеното общение, подготвяйки вярващите чрез покаяни и хвалебни молитви. Различията в литургичната употреба на Великото и Малкото славословие могат да се обяснят с особености в развитието на православната богослужебна традиция, при която Великото славословие е запазено за специални празнични литургии, а Малкото за ежедневни молитви.

7. Сравнение с други християнски традиции: В текста се правят препратки и към различията в редакциите и литургичните практики на Източната и Западната църква, което представлява принос към сравнителното литургично изследване.

Тези изводи показват задълбочено изследване на исторически, догматични и богословски аспекти на славословието в християнското богослужение, допринасяйки към разбирането на ролята му в православната традиция и литургия. Те разкриват как славословията служат като богослужебен елемент, който укрепва вярата и носи дълбок богословски смисъл в литургичната традиция на Източната църква. Въвеждането на ангелското славословие в християнските литургии цели да подчертае връзката между небесната и земната литургия, където човешките и ангелските хорове се обединяват в прослава на Бога.

ИЗВОДИ

1. Исторически и догматичен контекст:

- Великото Славословието е сред най-старите жанрове в православната християнска химнография и има важна роля за утвърждаването на православното догматично учение. То отразява тринитарната природа на Бога, което е от съществено значение в контекста на борбата с ранните ереси;

2. Жанрова специфика:

- Великото славословие е компилация от различни текстове и е претърпяло развитие, като ранните му версии са по-кратки, а по-късните включват допълнителни елементи, отразяващи нуждите на богослужението ;
- Малкото и Великото славословие представляват два основни подвида, различаващи се по обем и употреба. Великото славословие комбинира хвалебни и покаяни елементи, което го прави по-сложно и съдържателно.

3. Ролята на Славословието :

- Практиката на пеенето на Славословия преди св. Литургия подчертава стремежа на Църквата да изрази небесната слава чрез земното поклонение.
4. Образователна функция:
- Включването на догматични истини в текста на славословието е било използвано за просвещаване на вярващите, предпазвайки ги от еретически учения. Това показва как литургията е служила не само за молитва, но и за обучение.
5. Естетика и духовна подготовка:
- Развитието на славословията през византийската епоха е целяло не само догматична коректност, но и естетическа изразителност, което подпомага духовното преживяване на богослужението.

2. ГЛАВА ВТОРА

Рилската църковно-певческа и химнографска школа (РПШ) започва своето развитие около XV век като продължител на традициите от Търновската книжовна школа. Исторически сведения свидетелстват, че РПШ е била не само културен, но и религиозен център с двуезична практика, включваща основно български, но и гръцки език. С течение на времето в манастира са създадени множество музикални произведения в чест на св. Йоан Рилски, като през XV–XVIII век се запазва и развива преводната и творческата дейност на църковни текстове и песнопения от гръцки на славянски език.

През XVII и XVIII век Рилският манастир е център на духовен и културен подем, като се организират школи и преписват ръкописи. Основните личности през този период включват отец Йоасаф, който преподавал старата псалтика и привнесъл нови музикални стилове, и Неофит Рилски – ученик и преподавател по новия метод на Хурмузий, адаптиран за славянската църковна музика. През XIX век в манастира са

създадени преводни и оригинални песнопения, които до днес формират част от българския православен песенен репертоар.

РПШ е основен елемент в историята на българската православна музика и книжовност. Нейното развитие подкрепя хипотезата, че Рилският манастир е играл ключова роля не само за културното съхранение на българския език, но и за създаването на устойчива система за църковно пеене. Двустепенното обучение в манастира показва, че е съществувала добре организирана програма, която комбинира богословско, граматическо и музикално обучение, интегрирано с православните традиции. РПШ е изградена върху принципи на приемственост и адаптация към културните потребности на своето време, демонстрирайки взаимодействие между балканските и византийските музикални традиции. Тя развива специфичен репертоар и техника на църковно пеене, която служи като основа на българската църковна музикална традиция.

Йеромонах Неофит Рилски (1793–1881) е сред най-изтъкнатите български духовници, книжовници и просветители от XIX век, оставил значителен отпечатък в развитието на Рилската певческа школа и културното наследство на България. Със своите знания, трудове и духовна работа, той полага основите на организираното музикално и книжовно дело в Рилския манастир, което допринася за укрепването на българската идентичност и утвърждаването на православната музикална традиция. Той използва новата Хурмузиева нотация, която улеснява записването и предаването на музиката, като адаптира и превежда византийски песнопения за славянската богослужебна практика. В своите музикални ръкописи той създава нови песнопения и химни на славянски език, което представлява важен момент в българската православна музика. През 1946 г. Петър Динев открива и описва 21 ръкописа с Хурмузиева нотация в манастира, като първоначално обръща внимание на творчеството на Неофит Рилски. Динев установява, че манастирската школа има не само богата музикална традиция, но и ясно организирана система за обучение, която

подготвя бъдещи църковни певци и композитори. През 1976 г. Светлана Куюмджиева допълва проучванията на Динев с откритието на още 77 ръкописа. Асен Атанасов има ключова роля в описанието на рилските музикални ръкописи. Той въвежда в научно обръщение 6 музикални ръкописа. В този период Рилският манастир съхранява около 110 музикални ръкописа, което прави неговата сбирка една от най-големите на Балканите.

Категории на Музикалните Ръкописи

Ръкописите в манастира се разделят на три категории:

1. Славянски ръкописи: съдържат песнопения и музикални текстове на църковнославянски език.
2. Двуетични ръкописи: съдържат текстове на славянски и гръцки език.
3. Гръцки ръкописи: съдържат песнопения изцяло на гръцки.

Тези ръкописи са от периода на XVIII и XIX век и съдържат богослужебен репертоар за целогодишния богослужебен цикъл – вечерни, утринни и литургийни песнопения, необходими за православната църковна служба.

В манастирската библиотека се съхраняват следните типове музикални книги:

- Възкресници: книги с песнопения за събота и неделя.
- Славници или Доксастари: съдържат славословия и песни за вечернята и утринната.
- Антологии: обхващат широк репертоар от песнопения за вечернята, утринната и литургиите.
- Катавасийници и Славници: съдържат песнопения за важни празници като Рождество и Великден, като част от тях са написани от известни композитори като Хурмузий.

Значение на Музикалните Ръкописи

Събраните ръкописи показват динамиката на духовния живот в манастира и развитието на църковната музика в региона. Включените песнопения, прокимени, акатисти и хвалитни стихирни осигуряват изчерпателен репертоар за богослужебния кръг. Ръкописите не само съхраняват културното и религиозно наследство, но и предлагат обширен материал за изучаване на музикалната култура на Балканите.

1. Рилските книжовници усвояват само някои от Великите славословия на гръцките композитори и то на определени гласове. От известните 8 гръцки композитори на Велики славословия рилските дейци „превеждат“ 4-ма от тях (4 славословия на Хурмузий от 7, 1 славословие на Теодор Фокейски, 1 славословие на Даниил Протопсалт и 1 на Григорий Протопсалт). Не превеждат останалите славословия на горепосочените автори, също така не превеждат и славословията от Даниил Протопсалт, Петър Берекет, Баласий йерей, Петър Лампадарий, Анастасий Рапсаниот;

2. Рилските дейци активно участват в създаването на **български** Велики славословия, общо 11 авторски. В много от ръкописите са включени Велики славословия само от рилски композитори;

3. Рилските мелурзи не успяват да създадат пълен 8-гласов цикъл български – авторски Велики славословия. Този цикъл е допълнен с превода на славянски език от Теодор Фокейски на гл. 2.;

4. Преписвачите на музикалните ръкописи имат предпочитания към определен глас и автор, в случая йеромонах Неофит Рилски и с неговото Велико славословие на гл. 6 – 10 музикални ръкописа – 5/49; 5/50; 5/64; 5/82; 5/84; 5/85; 5/147; НР 115; НР 506 НР 508. От рилските музикални ръкописи извън Рилския манастир, отново на гл.6 от йеромонах Неофит Рилски - 4 музикални ръкописа: 2 Научния архив на БАН (А. е. 8, стар № 287; А. е. 9, Антология, музикален ръкопис писан през 1885); Новозагорска антология; Лозенска антология от 1886 г.

3. ГЛАВА ТРЕТА

Славословията, които ще изследваме музикологично (музикалния израз, тълкувание и изпълнение) са от ръкописа под номер НР 115 на Светата монашеска обител, както и печатното издание на същия ръкопис, за да добием една по-непосредствена картина, така че заключенията, които произтичат, да бъдат по-ясни, детайлни и документирани.

Преди главната част от изследването, предшестваща е общата теория на гласа на Византийското осмогласие (Октоих). Предоставяме обобщена информация за гласа, гамата, която се използва, рода, към който спада, интервалите, *окончанията* и техните особености.

Следва основната част, където се излага музикологичен анализ на всяка песен поотделно. Те се предвождат от невмения скрипт и следва тропически анализ на стиха.

• ГЛАС ЧЕТВЪРТИ

Що се касае до пространността му, Славословието се движи от границата на плагиалния на Втори глас, започвайки с най-нисък тон ($Z\omega$), до антифонията му (горно $\Pi\alpha$) и до неговата съседна степен (Bou'). *Използва цялата гама на гласа, разделена на тетра хорди и пента хорди, предлагайки по този начин църковно вярно богато чувство на гласа с интензитет и експресивна сила, която е в хармония с доксологичната реч на стиховете.* Във връзка с това бихме могли да кажем, че това Славословие не е написано на базата на гласовите възможности на композитора, практика доста разпространена в наши дни, но за да се изпълни музикално от византийския хор в съпровод с държане на исон.

Главните особености на това Славословие, срещащи се в повечето стихове, са движението на мелодията в трифонията (Δi) и тетрафонията на гласа ($K\varepsilon$). Също така изпълнява непълни окончавания в дифония ($\Gamma\alpha$), но и в съседната на основната степен (Ni), които в по-редки случаи представляват вторични основи на плагиалния на Втори глас. Също така в някои стихове

се използва твърдата смесена гама (хроматична в ниския тетраход и диатонична във високия) с подходящото използване на повреди за преход от диатоничния към хроматичния лад, което е обичаен феномен за този глас. Тези промени имат за цел да отразят със съответна мелодична линия концептуалното значение на всяка дума или фраза на текста, създавайки с музикална експресия подобаващото емоционалното състояние, което изразява смисълът на текста.

• ГЛАС ПЕТИ

От гледна точка на техниката се констатира, че Неофит в конкретното Славословие следва вярно каноните на правописа, по-специално в ударените срички и в сблъсъка на характерите (бел. на преводача: във Византийската музика „сблъсък на характери“ означава натрупване на ноти, или сложни съчетания от ноти от византийската тонова стълбица). А що се отнася до стила, начина на изписване, той избира кратката форма и избягва анализираната, както правят повечето от големите композитори на XVIII и XIX век (Петрос Ламбадариос – Петър Ламбадарий Пелопонески, Яковос Протопсалтис – Яков Протопсалт и Григориос Протопсалтис – Григорий Протопсалт и др.).

Що се отнася до неговата големина (дължина), Славословието се движи в границите на Плагален Първи глас, имайки за основа звука (Кε) от средния диапазон на стълбицата, от плагалността на гласа (Па) до неговата антифония (Па) да стига до пентафония (Γα). Използва цялата стълбица на гласа, която е разделена на тетраходи и пентаходи, предоставяйки по този начин на черкуващия се вярващ богато усещане за гласа с напреженията и изразната сила да се хармонизират с Доксологичното (Славословното) слово. Въз основа на това ще можем да кажем, че конкретното Славословие е било написано според гласовите способности на композитора, акт доста разпространен в наши дни, но за да бъде изпълнен от византийски хор придружен от исон.

Главни характеристики на конкретното Славословие, които се срещат в повечето стихове, са движението на мелодията около основата (Кε), но и в дифонията (Nη) и в трифонията на гласа (Πα). Също така осъществява несвършени завършвания в дифонията на гласа (Nη), свършени в основата (Кε) и в трифонията (Πα) и крайни завършеци в основата (Кε), които образуват главните характеристики на Плагалния Първи глас от Кε. В доста стихове се наблюдава промяна на гласа, като славословието приема курса на главния глас, а по-късно се възстановява. Също в някои стихове се употребява твърдата хроматична стълбица с подходящата употреба на звукове за преминаване от диатоничния в хроматичния род. Тези промени имат за цел да подчертаят съответната мелодична линия, понятийното значение на всяка една дума или израз от текста, създавайки с музикалния израз (изказ) стила, който е подходящ за сантименталното изразяване на смисъла в текста.

• ГЛАС ШЕСТИ

Що се касае до пространността му, Славословието се движи от границата на плагиалния на Втори глас, започвайки с най-нисък тон (Ζω) до антифонията му (горно Πα) и до неговата съседна степен (Βου'). Използва цялата гама на гласа, разделена на тетра хорди и пента хорди, предлагайки по този начин църковно вярно богато чувство на гласа с интензитет и експресивна сила, която е в хармония с доксологичната реч на стиховете. Във връзка с това бихме могли да кажем, че това Славословие не е написано на базата на гласовите възможности на композитора, практика доста разпространена в наши дни, но за да се изпълни музикално от византийския хор в съпровод с държане на исон.

Главните особености на това Славословие, срещащи се в повечето стихове, са движението на мелодията в трифонията (Δι) и тетрафонията на гласа (Кε). Също така изпълнява непълни окончавания в дифония (Γα), но и в съседната на основната степен (Nι), които в по-редки случаи представляват вторични основи на плагиалния на Втори глас. Също така в някои стихове

се използва твърдата смесена гама (хроматична в ниския тетраход и диатонична във високия) с подходящото използване на повреди за преход от диатоничния към хроматичния лад, което е обичаен феномен за този глас. Тези промени имат за цел да отразят със съответна мелодична линия концептуалното значение на всяка дума или фраза на текста, създавайки с музикална експресия подобаващото емоционалното състояние, което изразява смисъла на текста.

• ГЛАС СЕДМИ

В конкретната композиция можем да кажем, че се откроява виртуозно славословния (прославния) или славословящия характер на химна (на песнопението), факт, който подчертава дълбокото познание на Византийското композиторско изкуство от йеромонах Неофит, както и пълното асимилиране на всичко, което е изучавал от класиците (класическите композитори на византийска музика), както и от композиторите, живели преди него, както и от съвременните нему композитори от Константинопол.

Композицията на конкретното Славословие следва каноничния музикален сюжет на Тежкия глас (от Ζω) и се отличава със своите красиви и мелодични музикални линии, които подчертават способността на композитора, а резултатът от това е характерът, който го отличава - истинският характер на този глас, сиреч празничен и жизнерадостен, предизвикващ у вярващия чувство на радост и величие.

От гледна точка на техниката се констатира, че йеромонах Неофит в конкретното Славословие следва вярно каноните на правописа, поспециално ударените срички и в комбинацията на знаците. А относно начина на изписване отбелязва кратката форма, а избягва анализираната, както правят великите композитори в периода XVIII–XIX век (Петър Ламбадарий Пелопонески, Яков Протопсалт, Григорий Протопсалт и др.)

Що се отнася до обема, Славословието се движи в границите на Тежкия глас, имайки за основа звука (Ζω) на тежкия диапазон, който на гръцки се

казва Вария диапазон на стълбицата и стига до трифонията на антифонията на гласа (Βου). Използва цялата стълбица на гласа, разделена на тетра хорди и пента хорди, предоставяйки по този начин на черкуващия се вярващ едно богато усещане с напрежения и изразителна сила, която се енхармонизира със славословното слово на песнопението. Във връзка с това ще можем да кажем, че конкретното Славословие не е написано въз основа на фонетичните (гласовите) способности на композитора, акт твърде много разпространен в наше време, но за да се възпроизведе от византийски хор (хор по византийска музика) в съпровод с ирони.

Главни характеристики на конкретното Славословие, които се срещат в повечето стихове, е движението на мелодията около антифонията на гласа (Ζω), но и в дифонията на антифонията (Πα) и в трифонията на антифонията (Βου). Понеже песнопението се движи мелодично главно в антифонията на гласа (Ζω), прави съвършени окончания в антифонията (Ζω), несъвършени окончания в изкачването в дифонията на антифонията (Πα), и в слизане до средата на антифонията (Δι) и крайни в основата на гласа (Ζω). Също така в някои стихове става употреба на твърдата хроматична стълбица, с подходящата употреба на повреди за пренос от диатоничния в хроматичния род (жанр). Тези промени имат за цел да отпечатат със съответната мелодична линия понятийното значение (съдържанието) на всяка една отделна дума или израз от текста, създавайки с музикален изказ характера, който подхожда на сантименталното състояние, което се изразява от смисъла на текста.

• ГЛАС ОСМИ

Композицията на това Славословие всъщност следва музикалния сюжет на Плагиалния на четвърти глас (Νη) и се отличава с красивите и мелодични музикални линии, които демонстрират способностите на композитора, което води до предаване на истинския характер на този глас - исихастичен и привлекателен, а в същото време скромен и тържествен,

създавайки във вътрешния мир на слушащия спокойствие, излиятелност и величественост.

От техническа гледна точка се установява, че йеромонах Неофит в това Славословие следва вярно правилата на правописа, особено в ударените срички и в съчетанието на знаците.

Що касае до пространността му, Славословието се движи от границата на плагиалния на четвърти глас, имайки за основа тона (Nη) на ниския диапазон на лада, и достига до диафония на антифонията на гласа (Boυ'). Използва цялата гама на гласа, разделена на тетрахорди и пентахорди, предлагайки по този начин църковно вярно богато чувство на гласа с интензитет и експресивна сила, която е в хармония с доксологичната реч на стиховете. Във връзка с това бихме могли да кажем, че това Славословие не е написано на базата на гласовите възможности на композитора, практика доста разпространена в наши дни, но за да се изпълни музикално от византийския хор в съпровод с държане на исон.

Главните особености на това Славословие, срещащи се в повечето стихове, са движението на мелодията в нисък тетрахорд (Nη – Δι), около дифония (Boυ) и тетрафония на гласа (Δι), предлагайки звучене Легетос на глас (Boυ), както и във висок тетрахорд (Δι – Nη), в антифония (Nη'), предлагайки звучене сходно на Агия. Тъй като стихът се движи главно от дифония (Boυ) и тетрафония на гласа (Δι), прави завършени окончания в пентафония (Kε) и финални такива в гласа (Nη). Също така в някои стихове се използва твърдата хроматична гама (стихове 4 и 8) и меката хроматична гама (стихове 9, 12, 15, 16, 19 и 22) с подходящото използване на повреди за преход от диатоничния към хроматичния лад. Тези промени имат за цел да отразят със съответна мелодична линия концептуалното значение на всяка дума или фраза на текста, създавайки с музикална експресия подобаващото емоционалното състояние, чрез което се изразява смисълът на текста.

ИЗВОДИ

В предходните страници бе направен опит за подробен анализ на Великите славословия на гл.4, гл.5, гл.6, гл.7, гл.8 от йеромонах Неофит Рилски, които се съдържат в ръкопис номер НР 115 на Светата монашеска обител Свети Иван Рилски и сравнен с печатното издание на Рилския манастир.

Трябва да се отбележи, че изборът специално на този композитор не стана случайно, а беше избран преднамерено поради дейността му, която покрива един решаващ за хода и развитието на византийската музика период (1793 – 1881 г.). В този период тя се намира на предела между стария и новия метод, както той е оформен от Хрисант Архиепископ на Драч (Дуръс), Хурмузий Хартофилакс и Григорий Протопсалт.

1. Неофит Рилски е бил запознат със стария метод на нотописа, но е носител и на устната традиция на своята епоха. Също така бе избрано поднасянето на ръкописа точно чрез анализа на песните на Славословията, които се свързват с интерпретацията – изпълнението им.
2. Съответно с детайлния анализ на стиховете на Великите Славословия на йеромонах Неофит, резюмирайки констатациите, направени подробно във всеки стих, можем да кажем, че авторските творби на този композитор се отличават с оригиналността си, абсолютната отдаденост на каноните на композирането и несравнимата му техника.
3. Разгледаните Велики славословия се отличават с мелодичността си, богатството на мелодичните ротации и ангажираността на автора със строежа на пространната стихирарическа форма, влагайки в него с абсолютна точност каноните на византийската композиция, както те са отпечатани в Теорията на Хрисант.
4. Авторските Славословия не приличат на нито едно от предходните пространни Славословия, т.е. на гръцките и двуезичните музикални ръкописи. Тук ще отворим скоба, за да отбележим, че музикалният

израз, тоест начинът на музикалното изпълнение на химнографски стихове, е крайната цел на източното пеене и той е този, който докосва душите на молещите се вярващи по време на изпълнението. Начинът на музикално изразяване на всеки автор на източната музика се формира от една поредица от фактори – начинът, по който е преподавано, устната традиция на епохата, в която живее, специфичното звучене от преподавателя му, гласовият му талант, музикалното му възприятие, неговата нравственост, но и като цяло емоционалното и емпирично разположение на всеки изпълнител.

5. В конкретните музикални композиции можем да кажем, че се разкрива доксологичния характер на химна, факт, който се покрива от дълбокото познаване на византийската композиция от страна на йеромонах Неофит, както и пълното усвояване колкото на наученото от класиците и от композиторите преди тях, толкова и от съвременниците му в Константинопол/Истанбул.
6. Йеромонах Неофит, при все оригиналността на композициите си и показвайки изцяло отличаваща се музикална самоличност, както и без завист към никого от неговите предшественици, но напротив, в повечето случаи представя тези, които са по-добри и по-силни.
7. Разгледаните Велики славословия се отличават с равномерността си и простотата си, липсват забележими крайности и музикални линии, целящи вокално впечатление, елементи, които предполагат, че не се е повлиял от Външни школи или от Просветената/Учената музикална традиция на Константинопол.
8. Композициите на Славословията, всъщност, следва музикалния сюжет на съответния глас и се отличава с красивите и мелодични музикални линии, които демонстрират способностите на композитора. Това води до предаване на истинския характер на тези гласове - исихастичен и привлекателен, а в същото време скромен и тържествен,

създавайки във вътрешния мир на слушащия спокойствие, излиятелност и величественост.

9. От техническа гледна точка се установява, че йеромонах Неофит в анализирания Славословия следва вярно правилата на правописа, особено в ударените срички и в съчетанието на знаците. По отношение на начина на изписване избира синоптичната схема и избягва анализа, както правят всъщност повечето големи композитори от периода на XVIII и XIX век (Петрос Лампадариос Пелопонисос, Яков Протопсалтис, Григориос Протопсалтис и др.)
10. Великите славословия не са писани на базата на гласовите възможности на композитора, практика доста разпространена в наши дни, но за да се изпълни музикално от византийския хор в съпровод с държане на исон.
11. От сравнението на ръкописа и на печатното издание се вижда, че в основни линии се извършва точно копиране и пренос на ръкописа в съвременен типографски метод с малки изключения, отбелязани в предишните страници. Ще трябва, разбира се, тук да се акцентира върху трудностите, които се срещат в преноса на творбите от ръкописен в печатно-електронен вариант, както и наличието на правила за такъв вид преноси. Най-голямата – по наше виждане – грешка, в която могат да изпаднат копиращите или издаващите ръкописи на музикални произведения, е да не следват начина на изписване на самите композитори, в резултат на което има риск от „подхлъзване” встрани от първоначалния музикален израз, тъй като начинът на свързване на музикалните символи има особено значение.

В заключение, би било пропуск да не се изтъкне, че в предлагания тук труд е проучена много малка част от композираната от йеромонах Неофит Рилски химнография. Изводите, до които стигнахме впоследствие, надяваме се, ще бъдат основа за по-нататъшни изследвания и популяризиране на авторските му творби, както и на други негови музикални композиции и ще

съставляват един ценен инструмент за по-широкото представяне на източното пеене в неговото изучаване и преподаване.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Изследваната научна проблематика относно Великото славословие е разгърната в няколко направления:

Първото от тях има ретроспективен характер и осъществява историческия обзор на темата, чрез който се дават библейските и светоотеческите предпоставки за зараждането и развитието на Великото славословие. Представят се разглежданите въпроси в исторически и литургически план от Апостолските времена до XIX век .

Второто направление отразява резултатите от съдържателния анализ на богослужбения текст на Великото славословие, проследява и анализира славянските музикални ръкописи в Рилската певческа школа.

Третото направление проследява актуалното състояние, проблемите и съвременните предизвикателства, с които се сблъсква православният псалт и диригент по отношение музикологичните аспекти, касаещи разглежданите Велики славословия в глава трета.

В съдържанието на заключението се открояват следните водещи акценти:

1. Основни изводи от дисертационния труд ;
2. Изследователските перспективи, породени от резултатите на научното изследване.

1. Основни изводи от дисертационния труд.

В обобщение на констатациите и изводите, ситуирани в отделните глави на дисертационния труд, можем да посочим няколко от тях, които се открояват със своята значимост:

При проучването и теоретичния анализ на източниците, същността и

спецификата на литургичните и музикологичните особености на Великото славословие са получени емпирични данни – свързани със значими за проблематиката на литургическото богословие и църковната музика явления.

1.2. При анализа на славянските ръкописи от изследването и в контекста на теоретичните проучвания са разкрити, формулирани и систематически изведени **специфичните особености** на стила и композиционната техника при йеромонах Неофит Рилски.

2. Изследователски перспективи, породени от резултатите на научното изследване:

3.1. По-нататъшен интерес представлява разработването на всички Велики славословия в Рилската певческа школа

3.2. Разработка на пособия и методически ръководства както за певци и диригенти, така и за свещеници, които да имат ясни и достъпни теоретични ядра по отношение на църковната музика и православното богослужение.

3.3. Необходимо е продължаване на изследването и откриването на конкретни практико-приложни методики, имащи отношение към богослужebните аспекти и църковната музика в контекста на съвременната православна Църква.

Проведеното научно изследване ни доведе до дълбоката убеденост, че Великото славословие заема централно място в мисията на Църквата, защото то съдържа както опитност в Богообщението, така и поучение в истините на вярата, като по този начин се отнася до реалността на дълбоката вяра. „Служението на Бога е същностна характеристика на човешкото съществуване. Човекът е сътворен и дарен с възможности, позволяващи му да служи на Бога, да Го прославя, да Го възхвалява, да общува с Него и накрая да стане съвършен в общението си с Него...“. Именно участието в богослужението е най-действената покана за духовно преобразуване и прекратяване на греха, за съчетаване с Христа.

III. НАУЧНИ ПРИНОСИ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРЕД

1. Дисертационният труд е първото проучване относно Великото славословие в православната богослужевна традиция;
2. Очертава ново изследователско поле, което до момента е стояло извън интереса на българските и чуждестранни научни изследвания по темата;
3. Изведени са за първи път научни констатации и изводи, свързани с Великото славословие в дейността на Рилските книжовници;
4. За първи път в богословската и музикалната наука се прави подобен музикологичен и тропичен анализ на такъв голям брой Велики славословия – 5 на различни гласове.

IV. ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА

1. „Великото славословие – произход и предполагаемо авторство“ – XIV Международен форум Задонские Свято-Тихоновские образовательные чтения, гр. Липецк - 2019, Издателство: ЛГПУ имени П. П. Семенова-Тянь-Шанского, Липецк, Русия ISBN 978-5-907168-17-6 ;
2. Великото славословие в славянските музикални ръкописи в Рилската певческа школа. – В: сб. „Мисъл, слово, текст“, том 20 (26), 2024 (Нова серия). Пловдивско университетско издателство „Паисий Хилендарски“, ISSN 2815-2816 / под печат /
3. Великото славословие на четвърти глас – легетос от йеромонах Неофит Рилски. – В: сб. „Мисъл, слово, текст“, том 19 (25), 2024 (Нова серия). Пловдивско университетско издателство „Паисий Хилендарски“, ISSN 2815-2816 / под печат /
4. Богослужбено употребление Великого славословия. Международной научно-практической конференции «СВЯТИТЕЛЬ ТИХОН ЗАДОНСКИЙ И СОВРЕМЕННЫЙ МИР: ДУХОВНОЕ НАСЛЕДИЕ, КУЛЬТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ (К 300-ЛЕТИЮ СО ДНЯ РОЖДЕНИЯ)». / под печат/
5. Музыкально-исполнительская техника и вокальная выразительность на службе исполнения великого славословия (с примерами из восточного репертуара рильской певческой школы). Международной научно-практической конференции «СВЯТИТЕЛЬ ТИХОН ЗАДОНСКИЙ И СОВРЕМЕННЫЙ МИР: ДУХОВНОЕ НАСЛЕДИЕ, КУЛЬТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ (К 300-ЛЕТИЮ СО ДНЯ РОЖДЕНИЯ)». / под печат/